

МІСЦЕ ВАЛЮТНО-КУРСОВОЇ ПОЛІТИКИ В МЕХАНІЗМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

THE ROLE OF CURRENCY POLICY IN THE MECHANISM OF SECURITY OF ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

У статті розглянуто сучасні підходи до визначення сутності економічної безпеки, наведено власне тлумачення даної категорії. Проаналізовано найбільш популярні погляди на структуру економічної безпеки, визначено переваги та недоліки кожної класифікації. Обґрунтовано значущість валютної безпеки держави. На основі цього визначено місце та характер впливу валютно-курсової політики на економічну безпеку держави.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, фінансова безпека, валютна безпека, валютно-курсова політика, валютна політика, валютний курс.

В статье рассмотрены современные подходы к определению сущности экономической безопасности, приведены собственное толкование данной категории. Проанализированы наиболее популярные взгляды на структуру экономической безопасности, определены преимущества и недостатки каждой классификации. Обоснована значи-

мость валютной безопасности государства. На основе этого определены место и характер влияния валютно-курсовой политики на экономическую безопасность государства.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, финансовая безопасность, валютная безопасность, валютно-курсовая политика, валютная политика, валютный курс.

The article deals with modern approaches to the definition of the essence of economic security, the actual interpretation of this category is given. The most popular views on the structure of economic security are analyzed, the advantages and disadvantages of each classification are determined. The significance of currency security of the state is substantiated. Based on this, the place and nature of the impact of exchange rate policy on the country's economic security are determined.

Key words: national security, economic security, financial security, currency security, exchange rate policy, currency policy, exchange rate.

УДК 336.748:351.863

Журба О.М.

аспірант кафедри економічної теорії та конкурентної політики
Київський національний торговельно-економічний університет

Постановка проблеми. Економіка ХХІ століття характеризується активними процесами глобалізації та інтеграції. Кожного року збільшують свій вплив на внутрішньо-економічні процеси більшості країн світу Міжнародний валютний фонд, Світова організація торгівлі та інші транснаціональні гіганти у своїй сфері. Проте, кожна держава має власні інтереси в політичній, військовій, економічній, фінансовій та багатьох інших сферах, що власне і є одним із атрибутів державності. Це своєю чергою є причиною жорсткого суперництва, конкуренції, відстоювання та, найперше, захисту цих інтересів. Для захисту кожного з них у державі має бути відповідний дієвий механізм. Щоб забезпечити захист та стійкість національної економіки від зовнішніх та внутрішніх загроз, у державі має ефективно функціонувати система економічної безпеки. Це можливо досягти лише за умови правильного та повного розуміння всіх складових економічної безпеки, а також всіх факторів та чинників, що впливають на неї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені зробили вагомий внесок у розвиток теорії економічної безпеки держави. Фундаторами даного економічного напрямку в Україні є: І. Бінько, З. Варналій, О. Власюк, В. Геєць, В. Горбулін, Я. Жаліло, А. Качинський, В. Мунтіян, Л. Шевченко та інші. Слід віддати належне результатам їх досліджень, хоча дискусійними залишаються багато питань. Зокрема, відсутні єдині підходи як до визначення основних понять, так і щодо структури економічної безпеки.

Постановка завдання. Метою дослідження є узагальнення підходів до визначення сутності економічної безпеки, її складових та на основі цього визначення ролі та місця в ній валютно-курсової політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сучасна економічна історія України нерозривно пов'язана з кризами, серед яких деякі були лише частиною світових економічних потрясінь, а деякі стали наслідком прорахунків менеджменту вищого керівництва держави. Не зважаючи на причини кожної кризи, наслідки були притаманно схожі, серед яких значне загострення становища у фінансовому та банківському секторі, а особливо валютні проблеми.

Значна кількість проведених досліджень показали, що валютний курс національної грошової одиниці є важливою ланкою, яка пов'язує господарський комплекс із глобальною економікою і впливає на стан платіжного балансу, рівень споживчих цін, сукупний попит та пропозицію, міжнародний рух капіталу, дохідну та видаткову частину державного бюджету. Виходячи з цього, зміна курсу національної валюти може створити реальні загрози стабільності розвитку економіки та її позиції на світовому ринку. Таким чином, очевидним є зв'язок між валютним курсом та станом економічної безпеки, а разом з цим і валютно-курсової політики як регулятора курсового утворення в країні.

Дослідження взаємодії валютно-курсової політики та механізму економічної безпеки доцільно проводити шляхом дослідження сутності та струк-

тури самої економічної безпеки. Маючи правильне розуміння структури та системи економічної безпеки держави, можливо чітко визначити роль і місце валютно-курсової політики у складному ланцюзі її системи, спираючись на конкретні складові безпеки, які матимуть очевидну залежність від валютно-курсової політики.

Категорія «економічна безпека» була введена до наукового обігу президентом США Теодором Рузвельтом ще у 1904 р. Причиною стало зростання промислової кризи в країні і потреба створення механізму для швидкої протидії загрозам [18, с. 35].

Детальний аналіз еволюції становлення терміна «економічна безпека» в Україні у своїй науковій праці висвітлює І. В. Голиков. Погоджуємося з автором, що початок формування принципів економічної безпеки держави та поява даного терміна в Україні відбувалися в 1991 р., адже саме у цей рік було здійснено зміну курсу новоствореної незалежної України на формування ринкової системи господарювання, яка конкретизувалася в демократизації суспільства, подоланні соціальної напруги, забезпеченні політичних змін, становленні ринкової економіки, покращенні рівня життя населення [4, с. 312].

У наукових працях вітчизняних економістів термін «економічна безпека держави» почав досліджуватися лише наприкінці минулого століття. На основі даних досліджень було сформовано відповідний методологічний інструментарій аналізу, що стало свідченням зародження нової підгалузі економічних досліджень науки, яка вивчає теоретико-методологічні засади забезпечення економічної безпеки держави і має назву, яка походить від англійської «economic security of state» – економічна безпека держави, скорочено – «екосестейт» [19].

Проте, і сьогодні в економічних працях вітчизняних вчених відсутнє єдине визначення загального поняття «економічної безпеки», що, звичайно, негативно позначається на формуванні її концептуальних засад.

Дослідники В. Шлемко та І. Бінько визначають економічну безпеку, як стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави [21, с. 8].

Економіст І. Мішина доводить взаємозв'язок економічної безпеки, соціально-політичної та національно-етичної стійкості, що трактує її зі сторони економічних відносин, горизонтальних і вертикальних, між різними суб'єктами з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, за якого здійснюється ефективно задоволення потреб і гарантований захист інтересів, навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів [14, с. 3].

На думку М. Єрмошенко, економічна безпека характеризується збалансованістю і стійкістю до негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз,

здатністю забезпечувати на основі реалізації національних економічних інтересів сталий і ефективний розвиток вітчизняної економіки і соціальної сфери [9, с. 29].

З добробутом населення пов'язує економічну безпеку Г. Пастернак-Таранушенко, він зазначає, що «економічна безпека – це стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку її економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців» [16, с. 29].

Даний перелік визначень, які надають дослідники поняттю «економічна безпека», можна значно продовжити, але кожне з них буде мати єдині принципові положення, що власне і трактують суть поняття. На наш погляд, кожне із зазначених визначень заслуговує на увагу, оскільки в них акцентовано на найбільш важливіших, на думку вченого, сторонах.

Поряд з цим, погоджуємося з думкою більшості дослідників у тому, що економічна безпека покликана створити за допомогою необхідних засобів захищеність національно-державних інтересів у сфері економіки. При цьому, хочемо додати, що економічна безпека має сприяти та забезпечувати досягненню державою її стратегічних цілей в економіці. Основним же критерієм дієвості економічної безпеки є здатність національної економіки мати стійкість та уникати негативних наслідків від постійно виникаючих внутрішніх та зовнішніх загроз, демонструючи стабільність та розвиток.

Проаналізувавши підходи щодо визначення сутності економічної безпеки, очевидним є висновок про те, що вона є зведеним індикатором та показником стану економіки з точки зору впливу тих чи інших негативних факторів, а в деяких випадках критерієм оцінки дієвості і самого механізму забезпечення економічної безпеки. Стан економічної безпеки погіршується чи покращується в результаті як загальних процесів в економіці країни, так і в окремих її сферах.

Юридичне трактування економічної безпеки закріплено в Методичних рекомендаціях щодо розрахунку рівня економічної безпеки України, які розроблені Міністерством економічного розвитку і торгівлі України та затверджені 29 жовтня 2013 р. Там економічна безпека визначається, як стан національної економіки, що дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх та зовнішніх загроз, забезпечувати високу конкурентоспроможність у світовому економічному середовищі і характеризує здатність національної економіки до сталого та збалансованого зростання [12]. На наш погляд, доцільно розглядати дане визначення, як найбільш універсальне. Як бачимо з даного визначення, економічна безпека базується на трьох головних принципах – захисту від загроз, забезпечення конкурентоспроможності та сталому економічному зростанні.

Серед вітчизняних економістів також відсутні єдині погляди стосовно складових економічної безпеки. Так найбільш популярними є такі погляди:

– В. Шлемко та І. Бінько (1997 р.) виділяють зовнішньоекономічну безпеку та внутрішні складові економічної безпеки, до яких належать: сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, воєнно-економічна, технологічна, продовольча безпека, а також – соціальна, демографічна та екологічна [20, с. 143];

– В. Мунтіян (1999 р.) також поділяє зовнішньоекономічну безпеку та внутрішні складові економічної безпеки, серед яких: сировинно-ресурсна, енергетична, фінансова, воєнно-економічна, інформаційна, технологічна, продовольча, соціальна, демографічна, екологічний безпека та тіньова економіка [15, с. 459];

– В. Геєць, М. Кизим та інші автори (2006 р.) в якості основних структурних складових елементів економічної безпеки виділяють енергетичну, фінансову, соціальну, інноваційно-технологічну, продовольчу, зовнішньоекономічну, демографічну та екологічну безпеку [3, с. 14];

– З. Варналій, П. Мельник та інші дослідники (2009 р.) зазначають, що економічна безпека містить такі основні складові, як фінансова, енергетична, науково-технологічна, продовольча, соціальна, трудовресурсна та зовнішньоекономічна безпека країни [2, с. 34].

Безумовно, економісти в контексті свого дослідження були абсолютно праві, коли здійснювали відповідний поділ, адже очевидним є те, що економічна безпека тією чи іншою мірою торкається кожної сфери національного господарства. У той же час, з точки зору власне економіки, базовими доцільно вважати фінансову, енергетичну, продовольчу та зовнішньоекономічну, а всі інші є доповнючими, що дають змогу більш детально розкрити процеси, що впливають на економічну безпеку.

Як ми зазначали вище, економічна безпека є складовою національної безпеки. Проте, Закон України «Про основи національної безпеки України» у визначенні поняття «Національна безпека» не конкретизує його, як складову економічну безпеку, а лише перераховує сфери, які мають бути захищені від потенційних загроз. Серед них є цілий ряд сфер безпосередньо пов'язаних з економікою, які тотожно можливо вважати за складові економічної безпеки.

Відповідно закону такими складовими є: соціальна політика та політика пенсійного забезпечення, житлово-комунальне господарство, ринок фінансових послуг, захист прав власності, фондові ринки, податково-бюджетна та митна політика, захист торгівлі та підприємницької діяльності, ринок банківських послуг, інвестиційна політика, ревізійна діяльність, монетарна та валютна політика.

Більш конкретно, складові економічної безпеки закріплені у «Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України», затвердженій Міністерством економіки України. Відповідно даної методики, кожна складова має різний ступінь впливу на загальне значення економічної безпеки. Тому для кожної складової є окреме значення вагового коефіцієнта, що означає ступінь його впливу на загальний стан безпеки, сума всіх коефіцієнтів рівна одиниці. (табл. 1).

Таблиця 1

Значення вагових коефіцієнтів складових економічної безпеки

Складові економічної безпеки	Значення вагового коефіцієнта
Макроекономічна	0,1005
Виробнича	0,0769
Фінансова	0,1127
Інвестиційна	0,0939
Зовнішньоекономічна	0,0901
Науково-технологічна	0,1183
Соціальна	0,0808
Демографічна	0,0836
Енергетична	0,1324
Продовольча	0,1108

Джерело:[12]

Загальний стан економічної безпеки України визначається шляхом зіставлення розрахованих індикаторів безпеки з їх критичними значеннями. Наявність значного відхилення від порогового значення свідчить про позитивний або негативний вплив на інтегральний рівень певної складової економічної безпеки.

Як видно з таблиці 1 найбільший вплив на економічну безпеку мають такі її складові, як енергетична, фінансова, науково-технологічна, продовольча. На нашу думку, доцільніше соціальну, демографічну та продовольчу складові як елементи соціальної безпеки вивести з розрахунку економічної безпеки до загального показника національної безпеки, натомість збільшити ваговий коефіцієнт фінансової, інвестиційної та зовнішньоекономічної складових. Разом з тим не заперечуємо їх взаємозв'язок з економічною системою країни. Тому наше припущення стосовно базових та доповнюючих складових, очевидно, є вірним.

Питання грошово-кредитних відносин та будь-яких пов'язаних з ними елементів, у нашому випадку – це валютно-курсова політика, лежить у площині фінансів. Логічним є висновок про те, що валютно-курсова політика має безпосереднє відношення до економічної безпеки саме через її фінансову складову.

Сучасна парадигма економічних вчень, безперечно, схиляється до думки щодо вирішальної ролі фінансової безпеки в складі економічної безпеки.

У першу чергу це зумовлено посиленням фінансової глобалізації, послабленням державного контролю за розвитком грошово-кредитних відносин, лібералізацією зовнішньоекономічних зв'язків, особливо підвищенням значення валютних відносин і зростанням міжнародної мобільності капіталу й посиленням впливу валютної сфери на процеси, що відбуваються в реальному секторі економіки.

Значно посилила роль фінансової безпеки світова фінансово-економічна криза першого десятиліття XXI ст., яка охопила своїм впливом усі аспекти економічного життя більшості країн, не виключенням є і Україна. Характерним для кризи є наростання проблем вітчизняних комерційних банків з ліквідністю, затяжне падіння фондового ринку, скорочення доходів експортерів, ускладнення доступу українських позичальників до зовнішніх фінансових ринків, девальвація національної валюти, зниження реальних доходів населення тощо. Все це свідчить про посилення впливу, в умовах глобалізації, зовнішніх загроз на фінансову безпеку України, слабкість механізму її забезпечення та про необхідність підвищення рівня захищеності фінансової системи держави. І сьогодні, як ніколи гостро, стоять питання збільшення дефіциту Державного бюджету України, зовнішньої заборгованості, негативних тенденцій у динаміці платіжного балансу й золотовалютних резервів, а проблема фінансової безпеки в Україні набуває особливої актуальності.

Тому, базовою складовою в ієрархії економічної безпеки держави є, без сумніву, фінансова безпека.

Цікаво, що у 1997 році тодішній голова КНР Цзян Цземінь підкреслив, що економічна безпека країни не може бути забезпечена без фінансової безпеки [1, с. 21]. У такому контексті доволі вдалими є слова вітчизняного доктора економічних наук М. Єрмошенка, який стверджує: «... фінансова безпека є ґрунтовною складовою економічної безпеки держави. На фінансах базується будь-яка економіка, фінанси – кров економічної системи держави» [8, с. 68].

Ігнорування стану фінансової безпеки може спричинити підриг системи життєзабезпечення держави з втратою її фінансової незалежності та національного суверенітету. Поняття фінансової безпеки є відносно новим як для науки, так і для практики та не отримало належного всеосяжного осмислення. Воно належить до категорії тих, які, з одного боку, усім зрозумілі, а з іншого – важкі для визначення у достатньо вичерпній, а головне, однозначній формі.

Щодо нормативних документів, то у вже згадуваній «Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України» заходимо таке визначення: «фінансова безпека – це стан фінансової системи країни, за якого створюються необхідні фінансові умови для стабільного соціально-економічного розвитку

країни, забезпечується її стійкість до фінансових шоків та дисбалансів, створюються умови для збереження цілісності та єдності фінансової системи країни; вона має такі складові: банківська безпека, безпека небанківського фінансового сектору, боргова безпека, бюджетна безпека, валютна безпека, грошово-кредитна безпека» [12].

Отже, проаналізувавши принципи щодо визначення сутності національної та економічної безпеки, наведемо таке загальне трактування: фінансова безпека – це захищеність фінансових інтересів на усіх рівнях фінансових відносин; певний рівень фінансової незалежності, стабільності і стійкості фінансової системи країни в умовах впливу на неї зовнішніх і внутрішніх дестабілізуючих факторів, що складають загрозу фінансовій безпеці; здатність фінансової системи держави забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та стале економічне зростання.

Далі, продовжуючи логіку визначення місця валютно-курсової політики в системі економічної безпеки, нам необхідно з'ясувати, з якою складовою фінансової безпеки безпосередньо пов'язана валютно-курсова політика.

Як бачимо, у структурі фінансової безпеки є валютна безпека, яка також виділена окремою сферою в складі національної безпеки. Відповідно до сучасних досліджень, валютно-курсова політика є складовою валютної політики. Логічним буде висновок про те, що валютно-курсова політика має вплив на економічну безпеку через канал фінансової та валютної безпеки.

Валютну безпеку зазвичай визначають, як стан курсоутворення, який характеризується високою довірою суспільства до національної грошової одиниці, її стійкістю, створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняної економіки, залучення в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи, а також максимально захищає від наслідків потрясінь на міжнародних валютних ринках [12].

Найбільш комплексно до з'ясування суті поняття «валютна безпека» серед українських економістів підійшов у своїй монографії «Фінансова безпека» О.І. Барановський. Так вчений вважає, що валютна безпека держави – це: ступінь забезпеченості її валютними коштами, достатній для додержання позитивного сальдо платіжного балансу, виконання міжнародних зобов'язань, накопичення необхідного обсягу валютних резервів, підтримання стабільності національної грошової одиниці; стан курсоутворення, який створює оптимальні умови для поступального розвитку вітчизняного експорту, широкомасштабного припливу в країну іноземних інвестицій, інтеграції України до світової економічної системи і максимально захищає від потрясінь на світових валют-

них ринках [1]. Дане визначення дає змогу цілком повно та правильно зрозуміти не лише роль і значення валютної безпеки, а також і конкретні параметри в економіці, які від неї залежать.

Особливості реалізації валютно-курсової політики та обмеженість її інструментів дозволяє їй прямо впливати лише на оптимальний рівень курсоутворення, прогнозування курсової динаміки, збалансованість валютного ринку, задоволення потреб в іноземній валюті всіх учасників ринку та забезпеченні нівелювання наслідків потрясінь на міжнародних валютних ринках. На інші складові валютної безпеки, а саме: розвиток вітчизняного експорту, залучення іноземних інвестицій

валютно-курсова політика прямого впливу не має. Проте, будь-яка зміна політики курсоутворення в перспективі матиме позитивні чи негативні наслідки для вітчизняного експорту та для залучення іноземних інвестицій. Тому вважаємо, що валютно-курсова політика має свій вплив на ці дві сфери валютної безпеки, але він є не прямим, а лише, як наслідок від здійснення безпосередніх завдань реалізації валютно-курсової політики.

Таким чином, ми підійшли до того, що можемо побудувати чітку ієрархічну структуру економічної безпеки, в якій відобразимо місце валютно-курсової політики та складові, на які вона має вплив (рис. 1).

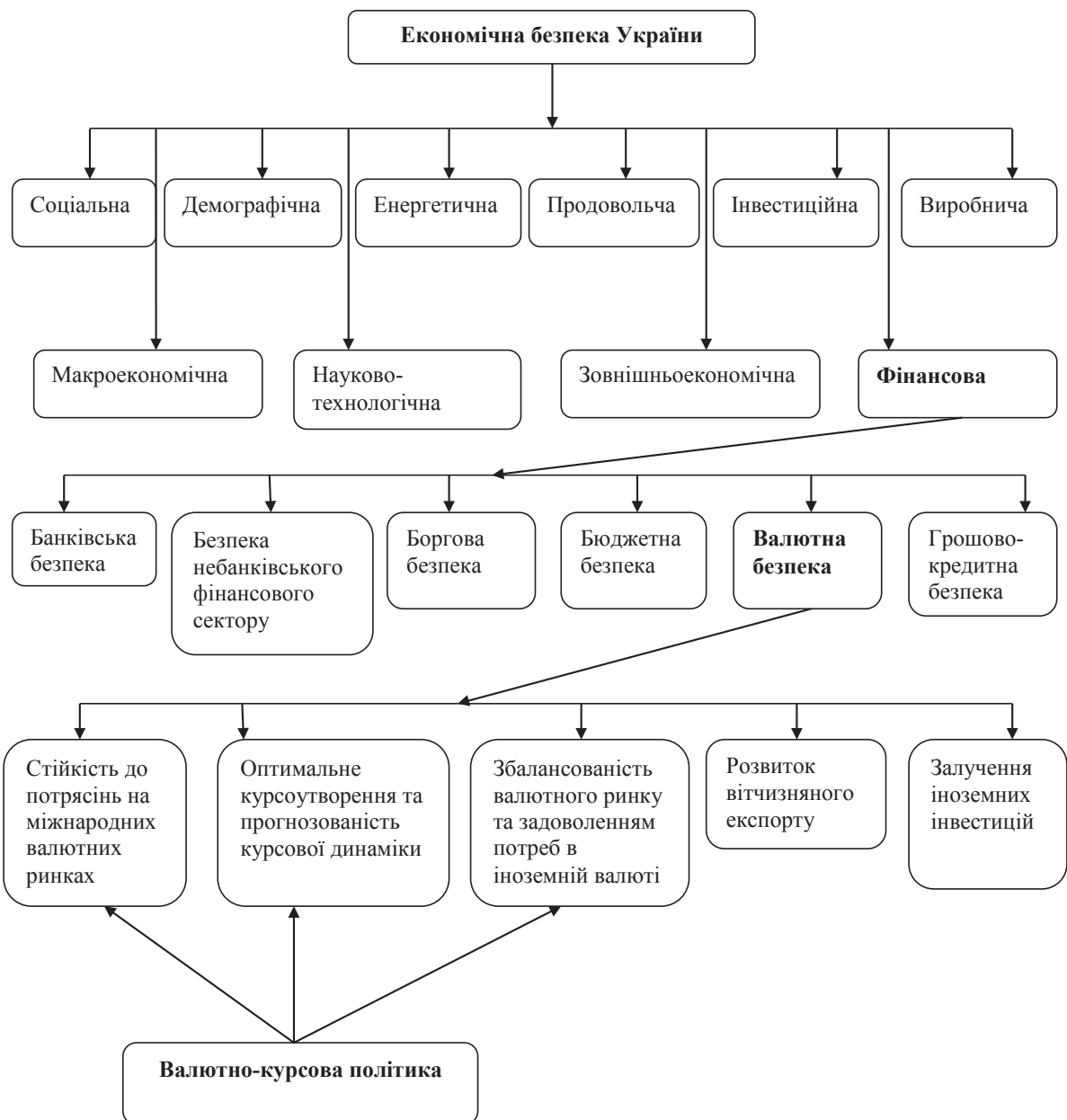

Рис. 1. Місце валютно-курсової політики у системі економічної безпеки

Джерело: розроблено автором

Висновки з проведеного дослідження. Реалізація стратегії стійкого економічного зростання не можлива без забезпечення функціонування дієвого механізму економічної безпеки держави. У свою чергу ефективне функціонування системи економічної безпеки можливе лише за умови злагодженої взаємодії всіх складових системи та правильної оцінки впливу кожного окремого фактора.

Валютно-курсова політика має забезпечити валютний курс, що є ефективним та справедливим за даних економічних умов, а головною довгостроковою ціллю даної політики є довіра населення до національної валюти, на основі позитивного прогнозування курсової динаміки. Це своєю чергою є однією з передумов для забезпечення надійного стану валютної безпеки держави. Результати дослідження встановили, що економічна безпека має чітку ієрархічну будову, в якій бюджетна безпека є складовою фінансової безпеки, яка у свою чергу є однією з семи базових складових економічної безпеки держави. Тому оптимальне курсоутворення та прогнозованість курсової динаміки, збалансованість валютного ринку, забезпечення стійкості до міжнародних валютних потрясінь, реалізація цих завдань за допомогою інструментів валютно-курсової політики дасть змогу забезпечити надійність однієї з багатьох складових економічної безпеки.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Барановський О. І. Фінансова безпека : [монографія] / Олександр Іванович Барановський. – К. : Фенікс, 1999. – 338 с.
2. Економічна безпека : [навч. посіб. / за ред. З.С. Варналія]. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
3. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В.М. Геєць, М.О. Кизим, Т.С. Клебанова та ін.; за ред. В.М. Гейця. – Х.: ВД «Інжек», 2006. – 240 с.
4. Голіков І.В. Сутність та еволюція поняття економічної безпеки / І.В. Голіков // Проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С. 309–314.
5. Губський Б.В. Економічна безпека України: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення : [монографія] / Б.В. Губський. – К. : Укрархбудінформ, 2001. – 122 с.
6. Дацків Р.М. Економічна безпека держави в умовах глобальної конкуренції / Р.М. Дацків. – Л. : Центр Європи, 2006. – 160 с.
7. Економічна безпека / О.Є. Користін, О.І. Барановський, Л.В. Герасименко та ін.; за ред. О.М. Джужі. – К.: Алерта ; КНТ ; Центр учбової літератури, 2010. – 368 с.
8. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека / М. М. Єрмошенко // Віче. – 1998. – №11. – С. 61-73.
9. Єрмошенко М.М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М.М. Єрмошенко. – К. : КНТЕУ, 2001. – 309 с.
10. Калач Г. Фінансова безпека держави в умовах глобалізації / Г. Калач // Науковий вісник Національної академії державної податкової служби України. – 2004. – Вип. 4(26). – С. 115-120.
11. Коваленко О.Ю. Аналіз та оцінка рівня фінансової безпеки України / О.Ю. Коваленко// Наукові праці (Серія «Економіка»). – 2008. – Т. 133. – Вип. 120. – С. 56-61.
12. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: Наказ Міністерства економіки України від 29.10.2013 № 1277 // [Режим електронного доступу <http://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=cf1a6236-2e54-49b5-9d46-894a4bcdf481>]
13. Мірошніченко О.В. Економічна безпека як складова комплексної системи національної безпеки України / О.В. Мірошніченко. – Вісник Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля. – Луганськ, 2010. – № 12(154). – С. 125-132.
14. Мішина І. Г. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій : дис. канд.екон. наук : спец. 08.00.01. / І. Г. Мішина. – Донецьк, 2007. – 235 с.
15. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. – К.: КВІЦ, 1999. – 462 с.
16. Пастернак-Таранушенко Г. А. Економічна безпека держави. Методологія забезпечення : монографія / Г. А. Пастернак-Таранушенко. – К. : Київський ек-ний інститут менеджменту, 2003. – 320 с.
17. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19.06.2003 № 964-IV // [Електронний ресурс]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
18. Семененко В.М. Економічна теорія. Політекономія / В.М.Семененко, Д.І.Коваленко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://libfree.com/162759142politekonomiya_ekonomichna_teoriya_politekonomiya_semenenko_vm.html.
19. Чубукова О.Ю. Системи економічної безпеки (екосестейт):сутність, структура / О.Ю. Чубукова // Ефективна економіка. – 2014. – № 2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3169>.
20. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: [монографія] / В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько. – К., 1997. – 143 с.
21. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення: [монографія] / В. Т. Шлемко, І. Ф. Білько. – К. : НІСД. – 1997. – 144 с.
22. Greer B. European economic security // B. Greer, St. Flanagan, F. Hampson / Securing Europe's future – L., 1986. – P. 221–241.